

Л.П. Карнаух.

доцент

(Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини)

lesjakarnaukh@ukr.net

ORCID 0000-0001-7084-2973

О.О. Авраменко,

доцент

(Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини)

kseniya.a.o.04@gmail.com

ORCID 0000-0003-2286-0565

Теоретичні засади соціального розвитку особистості дошкільника в умовах сучасного суспільства

У статті представлені результати теоретичного дослідження особливостей соціального розвитку дошкільників в умовах сучасного суспільства а також проаналізовані психологічні підходи, що визначають чинники соціального становлення особистості. Особливу увагу дослідником звернуто на позитивні і негативні аспекти впливу соціального середовища на соціалізацію сучасного підлітка.

Ключові слова: соціальний розвиток, особистість, діти дошкільного віку, психологічні підходи, соціальне середовище, соціалізація.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. У сучасних умовах розвитку Української державної освітньої політики відбуваються значні зміни державного пріоритетів у сфері розуміння особливої значущості періоду дошкільного дитинства. Проблема соціального розвитку являє собою одну з важливих загальнотеоретичних проблем, досліджуваних в умовах сьогодення. Особливої актуальності ця проблема набуває в період дошкільного дитинства, так як найважливішим критерієм розвитку особистості є ступінь розвиненості її соціальності. Тому доречно розглядати становлення особистості в онтогенезі як особливу форму її соціального розвитку.

Аналіз основних досліджень і публікацій із зазначеної проблеми. На сучасному етапі теоретичне осмислення соціального розвитку особистості та його чинників дедалі більше привертають увагу у працях Власової [1], А. Капської [2], Т. Кравченко [3], С. Литвиненко [4]. Відповідно сучасних досліджень дитина здатна не тільки пасивно сприймати світ, але й бути його активним перетворювачем. У межах пропонованого підходу увага науковців акцентується на тому, що, дитина, пізнаючи соціальний світ, не лише стає сама особистістю, а й практично та духовно перетворює довкілля й водночас розвиває саму себе, реалізує свої прагнення та ідеали.

Слід зазначити, що зростання інтересу сучасних науковців до проблеми соціалізації особистості та впливу на цей процес соціального середовища, на нашу думку, зумовлене тим, що зміни, які відбуваються в нашому суспільстві, впливають на всі складові й хід соціалізації молодого покоління.

Ми погоджуємося з думкою Т. Кравченко про те, “що прискорення темпів соціальної динаміки, перетворення старих і виникнення нових соціальних структур, трансформація соціальних ідеалів і цінностей неминуче зададуть нові параметри перебігу соціалізації, висуваючи перед суб'єктом нові вимоги щодо формування нових моделей соціальної поведінки, конструювання індивідуальної системи цінностей особистості” [3, с. 23].

Тому труднощі та протиріччя сучасного життя в реаліях сьогодення вимагають вивчення всієї повноти взаємодії дитини на ранніх стадіях онтогенезу із сучасним соціальним середовищем та його складовими для забезпечення гармонійного буття особистості як суб'єкта соціокультурного життя.

Мета статті – дослідити та науково обґрунтувати особливості соціального розвитку дітей дошкільного віку в умовах сучасного соціального середовища.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Для з'ясування основоположних категорій дослідження розглянемо поняття. Розвиток особистості – процес кількісних і якісних змін під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів [1]. Він

характеризується якісними змінами, появою новоутворень, нових механізмів, процесів, структур та безперервна зміна сталих періодів, кожен із яких змінює попередній період кризою. У загальному вигляді розвиток особистості може бути представлений як процес і результат входження людини в нове соціокультурне середовище. Якщо індивід входить у відносно стабільну соціальну спільність, він при сприятливих обставинах проходить три фази свого становлення в ній як особистості (А.В.Петровський, Д.І.Фельдштейн) [1]:

- Перша фаза – адаптація. Людина не може реалізувати свою потребу в персоналізації раніше, ніж засвоїть діючі в групі норми і не опанує ті прийоми і засоби діяльності, якими володіють інші її члени. Він повинен наслідувати поведінку оточуючих, бо його завдання - «бути як всі».

Друга фаза – індивідуалізація – породжується загостренням протиріччя між необхідністю «бути як всі» і прагненням людини до максимальної персоналізації.

Третя фаза – інтеграція – визначається протиріччями між бажанням бути ідеально представленою власними відмінностями й особливостями і потребами групи прийняти лише ті особливості, які сприяють груповому розвитку індивіда як особистості.

Індивід починає трансформувати групові взаємовпливи. Кожна з цих фаз формує особистість в її найважливіших проявах і якостях. Дошкільний вік має першорядне значення для соціального розвитку дитини.

Під соціальним розвитком ми розуміємо розвиток пізнавальної, сфери дитини, ступінь оволодіння дитиною соціальним досвідом дій і стосунків, ступінь усвідомлення дитиною себе в суспільстві, сформованість способів орієнтації особистості в системі її життєдіяльності, готовності до відповідальної поведінки в навколишньому світі. Результат соціального розвитку дитини в період дошкільного дитинства полягає в переході від соціальної адаптації через соціальну зрілість до соціальної компетентності.

Кожний період характеризується специфічною, єдиною і неповторною соціальною ситуацією розвитку, в якій відображаються, насамперед, індивідуальні особливості взаємодії особистості і середовища на певному віковому етапі. Згідно Е. Еріксона, кожна психосоціальна стадія розвитку супроводжується кризовим моментом у житті індивіда, який виникає як наслідок досягнення певного протиріччя між рівнем психологічної зрілості і соціальними вимогами, що пред'являються до індивіда на цій стадії. Кожна фаза життєвого циклу людини характеризується специфічною саме для даної фази еволюційною проблемою соціального розвитку, яка не обов'язково знаходить своє вирішення [5].

Є різні підходи до проблеми соціального розвитку дитини. Розглянемо їх [6].

Біогенетичний підхід. Першою теоретичною концепцією соціального розвитку була так звана концепція рекапітуляції, яка базувалася на біогенетичному законі Геккеля: онтогенез – це коротке і швидке повторення філогенезу. Тобто дитина в своєму соціальному розвитку коротко повторює розвиток людського роду. Ця теорія була першою спробою виявити зв'язок між історичним та індивідуальним і дала поштовх до подальшого розвитку досліджень в галузі соціального розвитку.

Соціологічний підхід. Представники цього напрямку вважають, що, хоч дитина народжується як істота біологічна, проте в процесі свого життя вона поступово соціалізується завдяки впливу на неї тих соціальних груп, з якими вона спілкується. Чим нижчий рівень розвитку особистості, тим яскравіше виявляються у неї біологічні риси (Б.Г.Ананьєв, В.С.Мерлін).

З позиції прихильників **діяльнісного підходу** в психології, особистість є найбільш повне вираження суб'єктивного полюсу діяльності, вона породжується діяльністю і системою стосунків з іншими людьми. (С.Л.Рубінштейн, О.М.Леонтьєв, А.В.Петровський, Д.Б.Ельконін).

Особистісно-діяльнісний підхід (Б.Г.Ананьєв, Л.С.Виготський та ін): особистість розглядається як суб'єкт діяльності, яка сама, формуючись в діяльності і в спілкуванні з іншими людьми, визначає характер цієї діяльності і спілкування. Необхідно підкреслити, що обидва компоненти (особистісний і діяльнісний) нерозривно пов'язані один з одним в силу того, що особистість виступає суб'єктом діяльності, яка в свою чергу, під дією інших факторів, наприклад, спілкування, визначає її особистісний розвиток.

Представники біхевіористичної теорії основним у розвитку особистості вважають розширення репертуару поведінки, що досягається шляхом навчання. Так, один з основоположників цього напрямку, Д.Уотсон, вважав, що людина така, якою її навчили бути. Багато прихильників біхевіоризму вважають, що «людина вчиться поводитися все життя», але не виокремляють при цьому особливих періодів і стадій.

У гуманістично орієнтованих теоріях основи розвитку особистості представлені у формі особистісного зростання, самоактуалізації, саморозвитку. Тільки тоді, коли особистість має можливість стати творчою і незалежною особистістю, вона здатна успішно вирішувати різноманітні проблеми, краще розуміти себе та інших, гармонійно будувати міжособистісні стосунки.

Теорія конвергенції (В. Штерн) визначає процес розвитку — це не просто прояв вроджених властивостей і не просто сприймання зовнішніх впливів. Це — результат конвергенції внутрішніх задатків із зовнішніми умовами життя.

Психоаналітичний підхід був розроблений З.Фрейдом. У психіці людини Фрейд виділяв три компоненти «Воно», «Я», «Над-Я». Несвідоме «Воно» є успадкованою людською організацією глибинним шаром, «киплячим котлом інстинктів», невгамовним потягом людини. «Над-Я» — це інтеріоризована версія суспільних норм і стандартів поведінки. Свідоме «Я» є посередником між «Воно» і «Над-Я». За Фрейдом «Я» намагається підкорити собі «Воно», а якщо це не вдається, то «Я» підпорядковується «Воно». «Отже, за Фрейдом, «Я» перебуває в лещатах багатьох суперечностей з боку «Клекотання «Воно» і суворості «Над-Я».

Аналітична психологія. К. Юнг розглядав процес розвитку індивіда як асиміляцію особистого і колективного несвідомого. За К.Юнгом, центром психіки є архетип Самості — образ, ідея. За К.Юнгом, розвиток особистості у процесі її індивідуалізації йде від свідомості до особистого несвідомого, а від нього до колективного несвідомого, центром якого є самість. Самореалізація особистості відбувається шляхом занурення в глибини колективного несвідомого.

Отже, однією з найважливіших характеристик людини як живої соціальної системи є її відкритість, тобто неможливість існування без неперервної взаємодії з довкіллям. Під кутом зору такого розуміння природи людини її поведінка та діяльність, формування всіх її психічних функцій нерозривно пов'язані з соціальним середовищем і зумовлюються ним.

Для підтвердження цього положення можна навести вислів О. Петровського, який писав, що “зрозуміти людську особистість можна, лише побачивши її в сітці міжіндивідуальних зв'язків, які утворюють складну багаторівневу структуру групи. Поза групою, поза людськими співтовариствами, поза діяльністю соціальної сутності особистості не існує” [7, с. 97]. При цьому науковець А. Капська наголошує, що людина й соціальне середовище — це не дві окремі реальності, які взаємодіють одна з одною, а єдність: індивід — соціальне середовище, які виступають як два полюси складної системи стосунків [2, с. 168].

Українське суспільство сьогодні перебуває на перехідному етапі, що зумовлюється економічною кризою і трансформацією життєвих цінностей. У сучасних умовах, за визначенням С. Литвиненко, В. Ямницького, не прогнозовано змінилися культурно-історичний спосіб життя і структура суспільства, нормативні типи особистостей, усталені засади ставлення до дитинства і дитини зокрема [4, с. 215]. З одного боку, демократичні процеси, які відбуваються в українському суспільстві, сприяють підвищенню уваги до проблем виховання молодого покоління. Про це свідчить ратифікація цілої низки законів України, про які йшлося вище. З іншого боку, сьогодні, на жаль, слід констатувати розбіжності між підходами до дитинства як самоцінності та реальним становищем дитини й умовами її соціалізації в суспільстві.

Це можна пояснити тим, що сьогодні українське суспільство переживає низку процесів і явищ, які негативно впливають на процес соціального розвитку дітей. До таких явищ насамперед потрібно віднести слабкість морально-етичної системи сучасного суспільства. Соціально-моральна анемія завжди була характерною рисою кризових періодів суспільства, але сьогодні розміри та швидкість її розповсюдження, які пов'язані з такими соціальними хворобами, як агресивність, егоїзм, цинізм і апатія, вже становлять реальну загрозу для всіх сфер життя українського суспільства.

Ми цілком погоджуємося з О. Кононко в тому, що “нашим дітям випало жити на зламі епох, бути свідками криз, боротьби батьків за виживання, занепаду моральних цінностей, насадження культу фізичної сили, зброї як атрибуту підсилення “Я”. Буття сучасних дітей набуло дорослого забарвлення, наповнилося непритаманними йому проблемами, образами, лексикою, видами діяльності, сюжетами ігор [8, с. 5].

Психологи і педагоги констатують факти катастрофічного зниження емоційних зв'язків між поколіннями. Вибір дитиною певної моделі поведінки зумовлюється різноманітністю зразків, схем, варіантів, ритуалів, які вона спостерігає в сім'ї, а також характером її спілкування з носіями цих моделей — дорослими людьми. Дитина, як зазначає О. Кононко, “заражається” їхнім способом поведінки, копіює його та прагне аналогічним чином відтворити в такій же ситуації [8, с. 175].

Інша особливість, що характеризує сучасне українське суспільство, – це його стратифікація, тобто розшарування за матеріальними статками на багатих і бідних [9 с. 10]. Кількість останніх, за статистичними даними становить 96%, а багатих – лише 3% від загальної кількості населення. І лише 1% населення балансує між стабільним економічним становищем та відсутністю такого. У складних економічних умовах, коли найважливішим для людей є фізичне виживання, вироблення “захисної реакції” виступає домінантою у суспільній взаємодії людей. Важкі матеріально-побутові умови життя, низький культурно-освітній рівень та конфліктність у сім’ї, пов’язані з матеріальними негараздами, негативно позначаються на процесі соціального розвитку дітей дошкільного віку, демонструючи перед ними суперечливі життєві сценарії [10].

До сучасних підходів забезпечення соціального розвитку дитини в період дитинства є особистісно-орієнтований підхід. У центр цієї освітньої системи ставлять особистість дитини, забезпечення комфортних, безконфліктних і безпечних умов для її розвитку, реалізацію її природних задатків. Ще одним сучасним підходом є компетентнісний підхід в освіті, спрямований на загальну підготовку особистості до дії в конкретній ситуації, заснованої на знаннях, цінностях, придбаних у процесі освіти. При цьому особливу цінність набувають ті знання і вміння, які будуть необхідні в реальному житті.

Висновки та перспективи подальшого дослідження проблеми. Отже, співставлення різних підходів до дослідження проблеми соціального розвитку дозволило сформулювати основні складові поняття соціального розвитку дитини в період дошкільного дитинства, що включає сутнісні характеристики соціальної адаптації, соціальної зрілості та соціальної компетентності як взаємопов’язаних стадій. Вивчення застосування сучасних особистісно-зорієнтованого та компетентнісного підходів до процесу соціального становлення особистості стане предметом наших майбутніх досліджень.

Список використаних джерел та літератури:

- 1.. Власова О.І. Педагогічна психологія.: Навчальний посібник. О.І. Власова. – К.: Либідь, 2005. –356 с.
2. Соціальна педагогіка : навчальний посібник / А. Й. Капська, Л. І. Міщик, З. І. Зайцева – К. : ІЗМН, 2000. – 264 с.
3. Кравченко Т. В. Соціалізація особистості й соціальне середовище / Т. В. Кравченко // Теоретико-методичні проблеми дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. – Вип. 9. – К., 2006. – Кн.2. – С. 23 – 29.
4. Литвиненко С. Дитина і середовище : проблеми взаємодії / С. Литвиненко, В. Ямницький // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди : науково-теоретичний часопис. – Переяслав-Хмельницький, 2003. – Випуск 3. – С. 215–220.
5. Эриксон Э. Детство и общество. Изд. 2-е, перераб. и доп. / [Пер. с англ.] Э Эриксон. – СПб.: Ленато, АСТ, Фонд «Универсальная книга», 1996. – 592 с.
6. Скрипченко О.В. Долинська Л.В. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посібник. – К.: Просвіта, 2001 – С.347-396
7. Петровський А. В. Личность. Деятельность. Коллектив / А. В. Петровский – М. : Политиздат, 1982. – 97 с.
8. Кононко О. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві) : навч. посіб. [для вищ. навч. закладів] / О. Л. Кононко. – К. : Освіта, 1998. – 225 с.
9. Беленька Г. В. Стратифікація суспільства та діти в ньому / Г. В. Беленька // Дошкільне виховання. – №6. – 2006. – С.10–12.
10. Дитина в кризовому соціумі: як її розуміти і виховувати / упоряд. Л. Шелестова – К. : Ред. “Загальнопед. газети”, 2004. – 128 с. – (Б-ка “Шкільного світу”).

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Vlasova O.I. Pedagogichna psy`xologiya.: Navchal`ny`j posibny`k. O.I. Vlasova. – K.: Ly`bid`, 2005. –356 s.
2. Social`na pedagogika : navchal`ny`j posibny`k / A. J. Kaps`ka, L. I. Mishhy`k, Z. I. Zajceva – K. : IZMN, 2000. – 264 s.
3. Kravchenko T. V. Socializaciya osoby`stosti j social`ne seredovy`shhe / T. V. Kravchenko // Teorety`ko-metody`chni problemy` ditej ta uchnivs`koyi molodi : zb. nauk. pr. – Vy`p. 9. – K., 2006. – Kn.2. – S. 23 – 29.
4. Ly`tyv`nenko S. Dy`ty`na i seredovy`shhe : problemy` vzayemodiyi / S. Ly`tyv`nenko, V. Yamny`cz`ky`j // Gumanitarny`j visny`k Pereyaslav-Xmel`ny`cz`kogo derzhavnogo

pedagogichnogo universytetu imeni Grygoriya Skovorody : naukovo-teoretychny chasopys. – Pereyaslav-Xmel'ny'cz'kyj, 2003. – Vy'pusk 3. – S. 215–220.

5. Эрыксон Э. Детство и общество. Y'zd. 2-e, pererab. y' dop. / [Per. s angl] Э Эрыксон. – SPb.: Lenato, AST, Fond «Unyversal'naya kny'ga», 1996. – 592 s.

6. Skry'pchenko O.V.Doly'ns'ka L.V. Vikova ta pedagogichna psy'xologiya: Navch. posibny'k. – K.: Prosvita, 2001 – S.347-396

7.. Petrovs'ky'j A. V. Ly'chnost'. Deyatel'nost'. Kolektyv / A. V. Petrovs'ky'j – M. : Poly'ty'zdat, 1982. – 97 c.

8.Kononko O. L. Social'no-emocijny'j rozvy'tok osoby'stosti (v doshkil'nomu dy'ty'nstvi) : navch. posib. [dlya vy'shh. navch. zakladiv] / O. L. Kononko. – K. : Osvita, 1998. – 225 c.

9. Byelyen'ka G. V. Stratyfikaciya suspil'stva ta dity' v n'omu / G. V. Byelyen'ka // Doshkil'ne vy'xovannya. – #6. – 2006. – S.10–12.

10. Dy'ty'na v kry'zovomu sociumi: yak yiyi rozumity' i vy'xovuvaty' / uporyad. L. Shelestova – K. : Red. “Zagal'noped. gazety”, 2004. – 128 s. – (B-ka “Shkil'nogo svitu”).

Карнаух Л.П. О.О. Авраменко Теоретические основы социального развития личности дошкольника в условиях современного общества

В статье представлены результаты теоретического исследования особенностей социального развития дошкольников в условиях современного общества а также проанализированы психологические подходы, определяющие факторы социального становления личности. Особое внимание исследователем обращено на позитивные и негативные аспекты влияния социальной среды на социализацию современного ребенка.

Ключевые слова: социальное развитие, личность, дети дошкольного возраста, психологические подходы, социальная среда, социализация.

L. P. Karnaukh, O. O. Avramenko: Theoretical principles of social development of the personality of a preschooler in modern society

In today's conditions of development of the Ukrainian state educational policy, there are significant changes in the state priorities of understanding the special significance of the period of preschool childhood. The problem of social development is one of the important general theoretical problems studied nowadays. Therefore, it is appropriate to consider the formation of personality in ontogenesis as a special form of its social development. At the present stage, the theoretical understanding of the social development of the individual and its factors is increasingly attracting attention in the writings of Vlasova, A. Kapska, T. Kravchenko, S. Lytvynenko. In accordance with the modern studies, a child is able not only to perceive the world passively, but also to be its active converter. The purpose of the article is to investigate and scientifically substantiate the peculiarities of the social development of preschool children in the conditions of modern social environment. The article presents the results of the theoretical study of the peculiarities of social development of preschool children in the conditions of modern society as well as analyzed psychological approaches that determine the factors of social formation of a person. The researcher has focused his attention on the positive and negative aspects of the influence of the social environment on the socialization of a modern teenager. Comparison of different approaches to the study of the problem of social development allowed formulating the main components of the concept of social development of the child in pre-school period, including the essential characteristics of social adaptation, social maturity and social competence as interconnected stages. The study of the application of modern person-oriented and competency-based approaches to the process of social formation of the individual will become the subject of our future research.

Key words: social development, personality, children of preschool age, psychological approaches, social environment, socialization.